

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

Савойська Світлана Василівна

УДК 811. 161. 2

**ВПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ
У СФЕРУ ОСВІТИ УКРАЇНИ В 90 - ті роки ХХ – поч. ХХІ ст.:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ
(на матеріалах вищих навчальних закладів)**

07. 00. 01 – історія України

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Київ – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Панібудьласка Володимир Федорович,
Київський національний університет
будівництва і архітектури, завідувач кафедри
політичних наук.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор,
член - кореспондент НАН України
Даниленко Віктор Михайлович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач відділу історії України другої
половини ХХ ст.;

кандидат історичних наук

Білан Сергій Олексійович,
Національний аграрний університет,
викладач кафедри історії України.

Провідна установа

Чернівецький національний університет імені
Юрія Федьковича, історичний факультет,
Міністерство освіти і науки України,
м. Чернівці.

Захист відбудеться “15” червня 2007 р. о “14.00” на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “14” травня 2007 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Стоян Т. А.

Загальна характеристика роботи

Вступ. Актуальність теми дисертації зумовлена об'єктивною необхідністю дослідження української мови як державної в умовах реального білінгвізму, коли, в силу історичних і політичних обставин, сфера її функціонування у східному та південному регіонах країни звужена домінуванням російської мови. Особливо відчутно це виявилось у сфері освіти й науки. Крім того, питання статусу української мови стало об'єктом політичних протистоянь і спекуляцій особливо напередодні виборчих компаній. В результаті рівень мовлення (не тільки українського, а й російського) відзначається низькою культурою.

Ці фактори впливають на реалізацію демократичних перетворень, які розпочалися в умовах незалежності. Особливе занепокоєння викликає законодавчий процес формування правового статусу української мови та мов національних меншин, який вважається недосконалим і неповним. Перед молодою незалежною державою на початку 90-х рр. стояло багато проблем, які необхідно було терміново вирішувати: переведення вищих навчальних закладів на навчання українською мовою, створення кафедр української мови, оформлення кабінетів українознавства, забезпечення навчальних закладів комп'ютерною технікою, навчальними, програмними засобами з українським алфавітом тощо. Не проводилися роботи зі стандартизації, не розвивалась науково-технічна мова, навчальний процес вищих навчальних закладів не було забезпечено навчальною і науково-методичною літературою, потрібно було негайно вирішувати кадрову проблему тощо.

За роки незалежності України не була зrealizovana жодна мовна програма. Прийнятий напередодні проголошення України суверенною державою Закон "Про мови в Українській РСР" вже не тільки вичерпав свій правовий потенціал, а й морально застарів. Сьогодні гостро стоїть питання про прийняття нового закону з урахуванням тих змін, які відбуваються в суспільстві. У зв'язку з цим зростає потреба в наукових дослідженнях ролі й місця української мови як державної, які ще не знайшли належного висвітлення в українській історіографії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрана тема пов'язана з науковою програмою "Історія етнонаціональних процесів в Україні", що здійснюється кафедрою політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури. Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Київського національного університету будівництва і архітектури (протокол № 8 від 25 травня 2005 р).

Об'єктом дослідження є мовна політика і стан функціонування української мови у сфері вищої освіти незалежної України в 90-ті роки ХХ – на початку ХХІ ст.

Предметом дисертаційного дослідження є нормативно-правова, організаційна та науково-методична робота державних органів освіти із впровадження української мови як державної у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 90-ті роки ХХ – початок ХХІ ст., коли розпочався процес становлення Української незалежної держави і разом із ним зміни в усіх сферах життя суспільства, у тому числі й у галузі вищої освіти.

Територіальні рамки дослідження – вся територія України в її сучасних державних кордонах.

Мета дослідження – здійснити на основі узагальнення архівних та опублікованих матеріалів науковий аналіз функціонування української мови як державної в освітній сфері, розкрити позитивні й негативні тенденції цього процесу на матеріалах вищих навчальних закладів України. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- розкрити ступінь вивчення проблеми та проаналізувати її джерельну базу;
- з'ясувати історичні передумови, що створили основу для забезпечення українській мові статусу державної;
- дослідити нормативно-правове забезпечення функціонування української мови як державної у вищій школі;
- узагальнити основні організаційні заходи, спрямовані на інтенсифікацію викладання українською мовою у вищих навчальних закладах, на подолання русифікаторських тенденцій у навчально-виховній роботі;
- виявити особливості підготовки в нових умовах науково-педагогічних кадрів українознавчого профілю;
- висвітлити роботу МОН України, вищих навчальних закладів та наукових установ, спрямовану на розробку науково-методичної бази українськомовного викладання, забезпечення вузів необхідними підручниками та посібниками;
- показати кількісні та якісні зрушення у впровадженні в навчальних закладах української мови як державної в загальнодержавному та регіональних вимірах.

Методологічна база дослідження ґрунтується на принципах науковості, історизму й об'єктивності.

При написанні дисертації були використані загальнонаукові та спеціально-історичні методи, зокрема конкретно-пошуковий (аналіз і систематизація джерел з проблеми), проблемно-хронологічний (розчленування широкої проблеми дослідження на окремі відносно вузькі періоди), теоретичних узагальнень (групування матеріалу в таблиці та рисунки).

Застосування конкретно-історичного методу дозволило встановити факти й події, що складають основу дослідження проблеми в її логічній послідовності. Метод персоналізації дав можливість визначити роль особистостей, які були фігурантами процесу сприяння або гальмування розширення функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя.

Наукова новизна й теоретичне значення роботи полягає в постановці та розробці актуальної теми, яка досі не набула всебічного висвітлення в сучасній історичній літературі. Вперше здійснено комплексне дослідження проблеми впровадження української мови як державної у сферу освіти на

матеріалах вищих навчальних закладів в умовах незалежності. Проведено аналіз мовно-освітнього процесу у зв'язку з соціально-політичними та етнонаціональними пострадянськими трансформаціями.

Введено в науковий вжиток досі маловідомі архівні документи та періодичні видання; доповнена та уточнена бібліографія праць із досліджуваної теми; на основі досягнень сучасної історичної науки проблему розглянуто у зв'язку із закономірним розвитком українськомовної освіти в минулому, висвітлено цей процес як наскрізне націотворче історичне явище; вперше проаналізовано законотворчу діяльність Верховної Ради України та Уряду у сфері освітньо-мовної політики як суперечливий багатовекторний підхід крізь призму різних політичних позицій; комплексно розглянуто організаційні, науково-методичні та кадрові питання щодо впровадження української мови у навчально-виховний процес; запропоновані практичні рекомендації, спрямовані на усунення антидемократичних, русифікаторських спроб перешкодити поступальному утвердженню української державної мови як важливого чинника реалізації української національної ідеї.

Практичне значення дисертації зводиться до того, що її результати можуть бути використані для подальших наукових досліджень з історії України та інших гуманітарних спеціальностей, у підготовці науково-методичних програм для вищих та загальноосвітніх навчальних закладів. Вони також стануть допоміжним матеріалом при розробці нормативних і законодавчих актів щодо досліджуваної проблеми.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації апробовані автором у формі доповідей і виступів на XIII щорічній Міжнародній науково-практичній конференції “Соціально-економічні, політичні та етнонаціональні чинники буття народу в системі українознавства” (Київ, 2004 р.), на Всеукраїнській науковій конференції “Народний рух України: місце в історії та політиці” (Одеса, 2005 р.), на Міжнародному конгресі “Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі” (Київ, 2005 р.), на Всеукраїнській науковій конференції “Інтелігенція і влада” (Одеса, 2006 р.), на щорічних науково-практичних конференціях викладачів, докторантів та аспірантів Київського національного університету будівництва і архітектури (2004 – 2007 рр.). Основні положення дисертації обговорено й частково впроваджено в науковий та навчально-виховний процес на кафедрі політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури.

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено в 6 публікаціях, з них 5 – у фахових виданнях, включених до списку ВАК України.

Структура дисертації зумовлена логікою розкриття теми, специфікою мети та завдань, характером дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 246 сторінок, з

яких основний текст – 193 сторінки, список використаних джерел та літератури – 30 сторінок (323 найменування), додатки – 22 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Перший розділ “Історіографія і джерела дослідження” присвячено аналізу джерел та наукової літератури за темою дисертаційного дослідження. З метою комплексного вивчення функціонування української мови у сфері освіти в розділі проаналізовано основні історіографічні здобутки.

Зроблено спробу визначити повноту дослідження питань, які виносяться на захист.

Серед дослідників, які присвятили свої роботи історичним процесам у царині розвитку українськомовної освіти, варто назвати праці І. І. Огієнка¹, Г. П. Півторака² та ін. Так, у книзі І. І. Огієнка “Історія української літературної мови” простежено тернистий шлях української мови в умовах великодержавницьких заборон і репресій на різних етапах її розвитку. У праці, зокрема, на великому фактичному матеріалі розкривається розмах партійно-більшовицького терору проти українського відродження у 20-х – початку 30-х років ХХ ст., особливо після 1933 року, коли були введені нові обмеження у функціонуванні українського слова, що негативно позначилося й на розвитку освіти.

Важлива роль у висвітленні ролі українськомовної освіти належить працям Ю. Шевельова³. У них аналізується антиукраїнська мовно-освітня політика, яку провадили пануючі імперські політичні режими протягом століть.

Певні позитивні зрушення в розвитку української мови та освіти України відбулися у 20-х роках ХХ ст., зокрема в умовах українізації (коренізації). Але цей курс більшовицької партії на початку 30-х років ХХ ст. було різко змінено, у результаті чого розпочався затяжний період русифікації, який практично продовжувався до кінця 1989 року. Особливості мовної політики цього часу знайшли відображення у працях І. М. Дзюби, В. М. Даниленка⁴ та ін.

Серед великої кількості праць, у яких порушуються проблеми української мови, розширення її функцій як державної у суспільному житті в умовах незалежності України, зокрема в освітній сфері, чільне місце посідають дослідження В. П. Андрущенка, В. М. Даниленка, П. П. Кононенка, І. Ф. Кураса,

¹ Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К., 2004. – 436 с.

² Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи та правда про трьох братів зі “спільної колиски”. – К., 2004. – 180 с.

³ Шевельов Ю. Стан і статус // Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941 рр.): Збірник наукових праць. – Сучасність, 1987. – 296 с.

⁴ Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? – К., 1988. – 272 с. ; Даниленко В. М. Українізація 1920 – 1930 – х рр.: Передумови, здобутки, уроки. – К., 2003. – 393 с.

А. Г. Погрібного⁵ та ін. Так, у праці І. Ф. Кураса простежуються основні етапи вирішення мовних проблем в Україні, висвітлюється історія змагань за державність української мови. Особливу увагу в ній приділено мовно-освітній ситуації періоду незалежності України, піднімається питання про необхідність прийняття нового закону про мови замість Закону 1989 р.

Наслідки тривалого процесу русифікації в історичному, політичному й соціальному аспектах ґрунтовно проаналізовано в книзі Л. Т. Масенко “Мова і політика”⁶. Щодо освітньої сфери, то авторка робить відповідний висновок про те, що за радянських часів активізувалось витіснення української мови з вищої освіти й науки: викладання у вищих навчальних закладах, за винятком окремих гуманітарних предметів, було переведено на російську мову.

Серед вітчизняних праць, у яких у широкому контексті досліджуються мовні проблеми, треба назвати монографію Л. П. Нагорної “Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики”⁷. У книзі розглядаються взаємодія політики і мови, функції мови, політико-мовні процеси тощо. Важливо підкреслити, що висвітлення проблеми супроводжується залученням напрацювань суміжних галузей наукового знання з етнополітології, лінгвокультурології, соціолінгвістики тощо. На жаль, питання проблеми мовної політики у сфері освіти, за винятком окремих фактів, у праці не охоплено.

Актуальні питання, зокрема щодо спекуляцій довкола поняття “офіційна мова” та Європейської хартії регіональних і мов меншин, а також особливостей мовної ситуації в розвинених країнах зарубіжжя розглядаються у праці А. Г. Погрібного “Світовий мовний досвід та українські реалії: Інститут відкритої політики”.

Разом з тим, варто відзначити, що в названих працях не розглядалися проблеми розширення функціонування української мови як державної у сфері освіти, особливо у вищій школі. Суттєвою компенсацією цих упущень є праці В. Г. Кременя та С. М. Ніколаєнка⁸.

Значно доповнюють науковий доробок у вивченні проблем українознавства та впровадження української мови як державної та українознавства праці

Т. П. Величко, С. О. Білана, А. А. Булди, Л. Козак⁹.

⁵ Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю. – К., 2004. – 804 с.; Даниленко В. М. Україна: утвердження незалежної держави (1991 – 2001). – К., 2001. – 704 с.; Кононенко П. П. Українознавство: Навч. посібник. – К., 1994. – 320 с.; Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К., 2004. – 736 с.; Погрібний А. Г. Світовий мовний досвід та українські реалії: Інститут відкритої політики. – К., 2003. – 73 с.

⁶ Див.: Масенко Л. Т. Мова і політика. – К., 1999. – С. 12.

⁷ Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. – К., 2005. – 315 с.

⁸ Кремень В. Г. Освіта України за роки незалежності: стан, факти, події. – К., 2001. – С. 9–10; Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації. – К., 2003. – 216 с.; Ніколаєнко С. М. Освіта і наука: законодавчі та методологічні основи: навчальний посібник. – К., 2004. – 280 с.

⁹ Величко Т. П. Про стан та чергові завдання впровадження Закону України “Про мови в Українській РСР” у системі Мінвузу України. – К., 1991. – 196 с.; Білан С. О. Вища освіта незалежної України // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Проблеми

Окремі аспекти функціонування української мови знайшли висвітлення у дисертаційних роботах А. В. Корж, Т. С. Скубашевської, Л. В. Лучкіної¹⁰. Однак ці дослідження було виконано за неісторичними гуманітарними спеціальностями, зокрема такими, як політологія, філософія, теорія і методика викладання української мови.

У дисертаційних роботах Н. М. Сафонової і Ю. Б. Смольнікова¹¹, присвячених проблемам відродження української мови й історичної пам'яті та реформуванню вищої освіти в Україні, питання впровадження української мови в навчальний процес розглядалося принагідно. Ні механізм упровадження, ні система організаційних заходів авторами не розглядалися.

Отже, незважаючи на те, що дослідниками була проведена значна робота з вивчення проблем розширення функціонування української мови в суспільному житті, питання щодо впровадження її як державної у вищі навчальні заклади України протягом 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. не було предметом окремого наукового дослідження.

Джерельну базу дослідження складають архівні та опубліковані документи й матеріали, вітчизняна періодика, залучення яких дало можливість запропонувати відповіді на поставлені завдання.

Частина з них запроваджується до наукового вжитку вперше. Серед джерел з проблеми дисертаційного дослідження варто виокремити опубліковані нормативно-правові документи Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів, які містять інформацію про стан розвитку освіти в Україні, про роботу органів й установ освіти різних областей щодо проведення мовної політики згідно вимог законів.

Значну частину джерельної бази дослідження становлять неопубліковані архівні документи, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), архіви Верховної Ради України, Міністерства освіти і науки України, а також

українського державотворення : історія та сучасність”. – К., 2002. – Випуск спеціальний . – С. 161 – 168; *Булда А. А.* Практична підготовка вчителів історії в педагогічних навчальних закладах України (історико-педагогічний аспект). – К., 1999. – 467 с.; *Козак Л.* Вивчення термінології на заняттях української мови у вищому технічному навчальному закладі // *Українська термінологія і сучасність.* – К., 2001. – Випуск IV. – С. 312 – 314.

¹⁰ *Корж А. В.* Мовний чинник суспільної трансформації в Україні: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23. 00. 02/ Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. - Чернівці, 2004. – 20 с.; *Скубашевська Т. С.* Мовні стратегії у формуванні міжкультурного діалогу у Європейському просторі (соціально – філософський аналіз): Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09. 00. 08/ Інститут вищої освіти. – К., 2005. – 19 с.; *Лучкіна Л. В.* Формування мовленнєвої культури майбутніх учителів загальнотехнічних дисциплін: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13. 00. 02/ Інститут педагогіки АПН України. – К., 2000. – 19 с.

¹¹ *Сафонова Н. М.* Реформування системи вищої освіти в Україні (90-ті рр. ХХ – поч. ХХІ ст.): історичний аспект: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 01/ Східноукраїнський нац. у-т імені В. Даля. – Луганськ. – 2005. – 20 с.; *Смольніков Ю. Б.* Проблема відродження української мови та історичної пам'яті в Україні (др. пол. 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст.). Теоретичний аналіз: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 01/ Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2005. – 19 с.

Поточного архіву Науково-методичного центру вищої освіти МОН України. Вищезазначені архіви містять важливі матеріали про стан та функціонування української мови в сфері освіти України у досліджуваній період. Так, вивчення документів ЦДАВО (фонд 4621) дало можливість скласти уявлення про специфіку функціонування української мови як державної у вищих навчальних закладах. Це, зокрема, матеріали з упровадження в навчально-виховних закладах Закону “Про мови в Українській РСР”, викладання гуманітарних і соціально-політичних дисциплін у вищих навчальних закладах, проведення конкурсів на створення підручників та навчальних посібників з української мови і літератури, відкриття спецфакультетів з перепідготовки вчителів української мови та літератури. Все це акумульовано в наказах, постановах, листах, звітах тощо.

Окремі джерела, що стосуються організації впровадження української мови як державної у сферу освіти, залучено з архівних фондів МОН України. Так, фонд 166 “Документи і матеріали колегії Міністерства України” містить міністерські накази з досліджуваної проблеми, договірні записки про стан впровадження Закону України “Про мови в Українській РСР” у навчальних закладах регіонів, про стан видання підручників та навчальних посібників, про концептуальні засади розвитку освіти національних меншин в Україні, про удосконалення підготовки українськомовних педагогічних працівників та ін.

Всього опрацьовано 4 архівних фонди, понад 90 справ, у результаті чого до наукового обігу введено ряд нових неопублікованих документів, які характеризують різні аспекти впровадження української мови у сферу освіти України досліджуваного періоду.

Специфічну групу джерельної бази утворюють матеріали про законодавчу діяльність Верховної Ради України. Це, зокрема, проекти нового закону про мови, про порядок застосування мов національних меншин на території України, листи та інші матеріали парламентських комітетів, які дають уявлення про процеси у сфері мовної політики, законодавчої діяльності.

Цінним джерелом для написання дисертації стали поточні архіви. Це передусім матеріали архіву Науково-методичного центру вищої освіти МОН України, які висвітлюють діяльність Міністерства освіти і науки України, роботу вищих навчальних закладів у досліджуваній період.

Важливі матеріали залучені з інформаційних та статистичних збірників, у яких містяться статті про динаміку змін у системі вищої школи. Цінність таких довідників у тому, що вони подають фактичний матеріал, який доповнює загальну картину розвитку вищої школи. Ці збірники суттєво розширюють інформаційну сферу дослідження із впровадження української мови як державної у сферу освіти протягом зазначеного періоду.

Джерельною базою дослідження є також матеріали періодичних видань, зокрема газет “Дзеркало тижня”, “Освіта”, “Освіта України”, “Урядовий кур’єр”, “Голос України”, “Слово “Просвіти”, “Педагогічна газета”, “Літературна Україна”, “Українське слово” та інших, а також журналів “Українознавство”, “Право України”, “Дивослово”, “Учитель”, “Вища школа”, “Мовознавство”,

“Державність”, “Визвольний шлях”, “Наука. Релігія. Суспільство” та ін. У них висвітлювалися події навколо впровадження української мови в навчальний процес вищої школи, коментувалося виконання Закону про мови, повідомлялося про забезпечення навчального процесу вузів українськомовною літературою тощо.

Таким чином, можна вважати, що використана джерельна база дослідження цілком достатня для того, щоб тему “Впровадження української мови як державної у сфері освіти України в 90-ті роки ХХ – на початку ХХІ ст.: історичний аспект (на матеріалах вищих навчальних закладів)” розкрити достовірно й неупереджено.

У другому розділі “Історичні передумови сучасного функціонування української мови у сфері освіти” аналізується стан української мови в освітній сфері, зокрема у вищій школі, у часи колоніального минулого України.

Імперські режими всіляко перешкоджали розвиткові української мови, піддавали її насильницькому нищенню. Однак, незважаючи на це, мова та освіта, долаючи політику лінгвоциду, крок за кроком відвойовувала позиції на історичному шляху українського національно-культурного відродження. Уже в XVI – XVIII ст. тогочасна українська мова поступово починає використовуватися в братських школах та у вищих навчальних закладах України, серед яких варто назвати насамперед Острозьку (1578 р.) і Києво-Могилянську академію (1632 р.). Велику просвітницьку роль на західноукраїнських землях починає відігравати Львівський університет (1661р.). Проте надалі розвиток українськомовної освіти супроводжувався різними заборонами, такими, як ворожі цензурні російські укази 1720, 1847, 1863, 1876, 1881, 1882, 1894, 1914, 1933 років¹².

Всупереч заборонам, поступовому розширенню функціонування української мови в науці й освіті сприяла класична українська література, а також переклади прозових і поетичних творів світового значення. Велике значення в розвитку українськомовної освіти мали твори Г. Сковороди, І. Котляревського та

Т. Шевченка.

Нові кардинальні зміни внесли декрети РНК УСРР, зокрема від 27 липня 1923 р. “Про заходи у справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ” та декрет ВУЦВК і Раднаркомом від 1 серпня 1923 р. “Про заходи щодо рівноправності мов і про допомогу розвиткові української мови”. Почався процес українізації (коренізації), який оцінюється сучасною наукою як час важливих зрушень у справі широкого впровадження української мови в освіту. У 20-ті роки ХХ ст. українська мова стає мовою законодавства, адміністрації, армії, використовується у всіх сферах суспільного й політичного життя країни. Українізація охопила не тільки загальноосвітні школи, які в ці роки почали масово відкриватися, а й середні спеціальні та вищі навчальні заклади, де впроваджувалося викладання дисциплін українською мовою. Однак на початку 1930-х років

українізація почала згортатися, а її виконавці були оголошені “ворогами народу” й знищені. Почався довгий період активної русифікаторської політики. Починаючи з 1954 р., знання української мови, на противагу російської, перестало бути обов’язковою вимогою при вступі до вузів республіки: більшість вступних іспитів проводилися російською. Значно послабив позиції української мови закон “Про зміцнення зв’язку школи з життям”, а також постанова ЦК КПРС і РМ СРСР “Про додаткові заходи щодо удосконалення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах і навчальних закладах союзних республік”, прийнята таємно у червні 1983 року. Задля виконання цієї постанови вчителям шкіл, котрі викладали російську мову та літературу, було підвищено заробітну плату на 15% “за особливо складні умови роботи”.

Проти цього рішуче виступила прогресивна українська інтелігенція, яка відкрито висловлювала занепокоєння мовною проблемою. Зростав протест національно-свідомої громадськості, уособленням опозиційності якої став Народний рух України, Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка та інші національно-демократичні сили. Рішучі дії прогресивних сил стали могутнім фактором, що сприяв прийняттю 28 жовтня 1989 р. Верховною Радою Закону “Про мови в Українській РСР”, згідно з яким українська мова була проголошена державною.

Таким чином, попри всілякі заборони освіта українською мовою продовжувала розвиватися і своєї вершини вона досягла в 20-ті роки ХХ ст. У другій половині цього століття українська освіта почала стрімко русифіковуватися. Реформи, які було запроваджено в освіту протягом ХХ ст., дали певний стимул для її розвитку, але великих результатів досягнуто не було. Українська мова в навчальних закладах усіх рівнів продовжувала занепадати, адже вона не могла повноцінно розвиватися у тоталітарній країні, де її весь час переслідували. Самі ж навчальні заклади продовжували зросійщуватися, оскільки фінансування освіти здійснювалося за залишковим принципом, не вистачало також українськомовної літератури, вчителів і викладачів. Це призвело до того, що і в другій половині 80-х років ХХ ст. українська мова продовжувала витіснятися з вищих навчальних закладів України.

У третьому розділі “Нормативно – правове забезпечення функціонування державної мови” здійснено аналіз матеріалів сучасного процесу розширення функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя, у тому числі й в освітній. Цей процес вже було започатковано у 80-х роках ХХ ст. Чітким хронологічним його початком є всі підстави вважати прийняття у 1989 р., тобто ще за радянських часів, Закону “Про мови в Українській РСР”, у якому з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності Українська РСР забезпечує українській мові статус державної. Водночас у Законі наголошувалося, що Українська РСР “Забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР”

¹² Огієнко І. (Митрополит – Іларіон). Історія української літературної мови.– К., 2004. – С. 408.

(Стаття 4). Статті 25 – 30 визначили норми функціонування української та інших мов у сфері освіти й науки.

Прийняття Закону про мови й відповідної програми його реалізації у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів розглядалися на колегіях МОН України, науково-практичних конференціях, засіданнях навчально-методичних об'єднань, науково-методичних комісіях галузевого міністерства. Почалася активна організаційна робота в цьому напрямку в навчальних закладах вищої освіти усіх рівнів акредитації. Це, на нашу думку, був перший етап впровадження української мови як державної, на сутності якого ще були позначені “родимі плями” комуністично-радянської епохи.

У дисертації стверджується, що після ухвалення Конституції України (1996 р.) в розвитку мовної ситуації розпочався другий етап (1997 р. – поч. XXI ст.), який відзначався конкретними заходами, спрямованими на законодавче закріплення нових явищ у мовному житті країни, на зміцнення позицій державної мови й розширення її соціального функціонування.

У лютому 1997 року було створено Раду з питань мовної політики при Президентові України, а влітку того ж року – Департамент з мовної політики в структурі Державного комітету України в справах національностей та міграції. Кабінет Міністрів затвердив “Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови”.

Але, незважаючи на законодавче закріплення за українською мовою названих інститутів, суттєвого розширення її функціонування не відбулося. Державна мова продовжувала існувати у звуженому просторі України. У цю справу змушений був втрутитися Конституційний Суд України, який, за поданням 51 народного депутата, своїм рішенням від 14. 12. 1999 р. визначив: українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України під час здійснення повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших сферах суспільного життя, які визначаються законом. Це рішення Конституційного Суду значною мірою сприяло розширенню функціонування української мови і певною мірою призупинило загрозливе для збереження ідентичності українців як нації звуження використання її в усіх сферах державного та суспільного життя. Водночас це гарантувало вільний розвиток і використання мов інших національностей України.

Разом з тим, через непослідовність проведення цих заходів, розтягнутість у часі запровадження окремих їх положень, а також через відсутність належних механізмів контролю та відповідальності за виконанням, Закон про мови виявився недостатньо ефективним. Ситуація з прийняттям нового закону про мови визрівала поступово й уже в другій половині 90-х років XX ст. вона стала реальною. У державі виникла нагальна необхідність у розробленні та прийнятті нового Закону про мови, який би міг забезпечити реальне застосування державної мови як основного засобу спілкування в усіх сферах суспільного життя, а також утвердження її в освітніх державних закладах.

У зв'язку з цим Комітети Верховної Ради й окремі депутати почали продукувати нові законопроекти про мови. Всього на розгляд парламенту було подано більше двадцяти законопроектів, присвячених мовній тематиці. За змістом і політичною спрямованістю їх було поділено на дві групи. До першої належать законопроекти, у яких послідовно відстоюється статус української мови як єдиної в державі. Авторами їх є, як правило, представники національно-демократичного політичного спрямування. До другої, головним змістом яких вважається необхідним надання російській мові статусу другої державної або офіційної, входять законопроекти прихильників “лівої” або лівоцентристської ідеологічної орієнтації.

Використовуючи порівняльний та аналітичний методи, у дисертації зроблено спробу розкрити мовно-освітній зміст цих законопроектів через їх багатоаспектність. У центрі уваги стояли питання зміцнення статусу української мови як державної, а також намагання запровадження другої державної або офіційної мови. У результаті всі ці законопроекти було визнано як такі, що не відповідають Конституції України.

У дисертаційному дослідженні також зроблено спробу показати ідеологізацію законодавчого процесу різними політичними партіями, які репрезентують різнобарвний політичний спектр, і належать фактично до трьох класичних політичних напрямів – „лівого”, „правого” та центристського. Кожна з цих політичних сил захищала не інтереси української мови як державної, а насамперед свої власні. Через це застосування української мови стало поступово звужуватися, а мовна ситуація набрала загрозливого характеру.

Все це дає підстави зробити відповідні висновки: нормативно-правове забезпечення українськомовної освіти неповне, у ньому є внутрішні протиріччя; нерідко допускається дублювання нормативних положень. Народні депутати України часто вносять до законів освіти такі поправки, які не сприяють поліпшенню стану функціонування української мови, а радше навпаки – перешкоджають її поширенню в усіх сферах суспільного життя, зокрема в освітній.

У четвертому розділі “Організаційні заходи впровадження української мови як державної у навчально-виховний процес” простежується динаміка впровадження української мови як державної у сферу освіти, зокрема у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів. Наголошується, що законодавчою базою цього є Конституція України, у 10 статті якої проголошено, що державною мовою в Україні є українська мова, якій гарантовано всебічний розвиток і функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території України, а також відповідні закони “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про наукову і науково-технічну діяльність” та Постанови Верховної Ради України, Кабінету Міністрів, Укази й розпорядження Президента та Міністерства освіти і науки України. Зокрема, стаття 5 Закону України “Про вищу освіту” проголошує, що мова (мови) навчання у вищих навчальних закладах визначаються відповідно до Конституції України та Закону України про мови.

У дисертації висвітлюються заходи, спрямовані на розробку й реалізацію організаційних принципів упровадження української мови як державної у сферу вищої школи. І насамперед ті, що сприяють виконанню Закону “Про мови в Українській РСР”, який набув чинності з першого січня 1990 р. і розглядається як один із найважливіших стратегічних напрямів на шляху до відродження вищої школи України, вільного розвитку інших національних культур.

Упровадження української мови як державної в навчально-виховний процес було розпочато із розпоряджень Мінвузу України, за вказівкою якого в усіх вищих закладах освіти було видано накази ректорів щодо виконання Закону “Про мови в Українській РСР”, а також розроблено програми організаційно-методичних заходів для переведення навчання на українську мову. Питання, пов’язані з організацією цього процесу, розглядалися на колегіях Мінвузу України, науково-практичних конференціях, семінарах, засіданнях навчально-методичних об’єднань та науково-методичних комісій Мінвузу України. Так, рішенням колегії від 26. 12. 90 р. було затверджено програму впровадження Закону “Про мови в Українській РСР”, у якій було конкретно окреслено основні організаційні заходи впровадження української мови в навчальний процес вищої школи України і передбачено розробку календарного графіка переведення вищих навчальних закладів на навчання українською мовою. Програмою також передбачалося створення у вузах кафедр української мови, літератури і культури, оформлення кабінетів українознавства, забезпечення навчальних закладів комп’ютерною технікою, навчальними, ігровими та іншими програмними засобами з українським алфавітом. Протягом 1991 – 2000 рр. при проведенні вузами наукових і науково-методичних конференцій почали використовувати українську мову як робочу, а також ввели її у діловодство.

Відповідні зміни торкнулися також вузівських стандартів навчального процесу. Так, вважалось за доцільне введення в навчальні програми нефілологічних факультетів таких дисциплін, як “Українська мова”, “Українська література”, “Історія України”. Для тих студентів, які не вивчали українську мову, планувалося створити умови для її опанування протягом першого курсу зі складанням відповідного заліку чи іспиту.

Організаційні заходи, які були спрямовані вищими навчальними закладами на виконання Закону “Про мови в Українській РСР”, було конкретизовано Постановою Ради Міністрів Української РСР від 12.02.1991 р. “Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року”, а також змінами до неї, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів від 17.10.1996 р., Розпорядженням Кабінету Міністрів від 15. 11. 1996 р. та іншими директивними документами. Вказана Програма власне зробила перші організаційні кроки до всебічного розвитку й функціонування української мови як державної. Програма визначила термін запровадження статей Закону УРСР про мови в окремих регіонах України, передбачила розробку й затвердження Комплексного плану з календаризованим графіком переведення вищих

закладів на викладання українською мовою, щоб до кінця 1996 року в основному завершити цю роботу в університетах, педагогічних і сільськогосподарських інститутах, вузах культури та мистецтва, а також ввести обов'язкове складання вступних іспитів українською мовою.

Важливе місце у Програмі відводилося проблемі здійснення комплексу заходів для забезпечення кваліфікованими фахівцями української мови та літератури всіх навчально-виховних закладів. З цією метою передбачалося організувати при Вінницькому, Луганському, Київському, Кіровоградському, Миколаївському та Харківському педагогічних інститутах спеціальну перепідготовку вчителів. Однак, відзначається у дисертації, у зв'язку зі зниженням престижу наукової і викладацької роботи вища школа відчувала брак кадрів: почався відтік докторів і кандидатів наук із державних вузів у комерційні структури. Виходячи із організаційно взаємозв'язаних процесів між функціонуванням загальної і вищої освіти та з метою досягнення комплексного розкриття проблеми, чільна увага в дослідженні приділялася висвітленню заходів, спрямованих на впровадження української мови як державної в загальноосвітніх навчальних закладах. Аналіз у цій частині показав, що в досліджуваній період відбулися позитивні зрушення: додаткове відкриття українськомовних шкіл і класів, зменшення кількості учнів, які звільнялися від вивчення української мови, збільшення годин на її вивчення, розширення мережі факультативів для поглиблення знань з державної мови. Узагальнюючі дані з цих питань по Україні і регіонах оформлено в таблиці, які винесено у “Додаток” до основного тексту праці.

Отже, основні результати організаційної діяльності у сфері впровадження української мови у загальноосвітніх навчальних закладах і вищій школі свідчать про відповідні зрушення: у навчальний процес вищої школи було введено українську мову, історію України тощо як обов'язкові для вивчення предмети, в основному було вирішено кадрову проблему, навчальний процес вищих навчальних закладів (за винятком окремих ВНЗ Півдня і Сходу держави) було переведено на українськомовне викладання. Слід зазначити, що у здійсненні викладання українською мовою у вищих навчальних закладах лідирували Центральний, Західний та Північний регіони. Значно нижчі показники були в Південному, а найнижчі – у Східному регіонах. За останніми даними, серед лідируючих регіонів вирізнявся Західний, де майже всі вузи стовідсотково проводили навчання українською мовою.

У п'ятому розділі “Науково-методичне забезпечення впровадження української мови у навчальний процес вищих навчальних закладів” автор доводить, що на початку 90-х рр. ХХ ст. у сфері науки і освіти України склалася ситуація домінування російської мови. Це рефлекторно призвело до різкого падіння науково-методичної роботи, яка, практично, знаходилася на початковій стадії, з упровадження української мови у вищі навчальні заклади України. Єдина система нормативно-технічної документації, яка існувала в СРСР, навіть виключила українську мову зі сфери науково-технічної діяльності, а республіканські стандарти видавалися російською мовою. В

Україні на державному рівні не проводилися роботи зі стандартизації, не існувало стандартів з науково-технічної термінології. Це й призвело до того, що українська науково-технічна мова не розвивалась і практично зникла з наукових видань. Відбулося також поступове витіснення її з живого мовного вжитку науковців. Майже зникла українська мова у політехнічних, медичних, сільськогосподарських та інших вузах. З 10-ти університетів України лише в 4-х – Київському, Львівському, Ужгородському і Чернівецькому – незначна частина курсів викладалася українською мовою.

У багатьох вузах негативною була ситуація із забезпеченням навчального процесу новітніми дидактичними й технічними засобами. Аналіз отриманих даних свідчить про те, що у вищій школі недостатньо формувалася навчальна інформаційна база, повільно впроваджувалися новітні технології навчання. Враховуючи це, на кафедрах вищих навчальних закладів почали створюватися комісії та авторські колективи, які видавали науково-методичну літературу та словники українською мовою для власних виробничих потреб. Цей матеріал було вивчено й систематизовано автором у вигляді таблиць та рисунків.

З часом завдяки вжитим відповідним заходам українська мова розширила своє застосування в комп'ютерній мережі, що створило нові методичні можливості для розвитку української технічної мови, а це призвело до зміни організаційно-методичних форм навчання в напрямку збільшення частки самостійної, індивідуальної і групової діяльності студентів. Почали створюватися електронні підручники, посібники, перекладні словники, навчальні програми та інші науково-методичні видання українською мовою, які допомагали краще засвоювати матеріал та готуватися до іспиту. У зв'язку з цим було зорганізовано творчий колектив на базі тодішнього Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького, який досліджував стан і проблеми розвитку комп'ютеризації вищих навчальних закладів, впровадження нових інформаційних технологій у навчальний процес.

З метою розбудови нової освітньої системи в Україні та розробки навчальних книг нового покоління, які могли б репрезентувати сучасні методики та технології навчання і засоби формування особистості, була розроблена державна комплексна програма “Навчальна книга: нове покоління”. Вона передбачала на першому етапі до 1995 року суттєво оновити підручники й посібники, а на другому – до 2000 року – завершити їх розробку і видання, що сприяло б зростанню кількості українськомовної літератури для вищої школи. Для цього створювалися методично-видавничі центри організації випуску та доставки освітянської літератури. У розділі проаналізовано ступінь розширення впровадження української мови у вищій школі через створені кабінети українознавства, опорні кафедри, участь студентів в олімпіадах, “круглих столах”. Отже, у зазначений період було створено певні основи забезпечення навчальних закладів українськомовною навчальною та навчально-методичною літературою. Упровадження української

термінології в навчальний процес, забезпечення вищої школи науково-методичною літературою, підручниками, навчальними посібниками, словниками, а також українськомовна комп'ютеризація сприяли новим якісним зрушенням у впровадженні української мови як державної у сферу науки та освіти. Разом з тим, у цій справі ще залишилося чимало проблем, які ще й досі гальмують вивчення дисциплін українською мовою у навчальних закладах Сходу й Півдня держави.

У висновках викладено результати дослідження, обґрунтовано положення, основний зміст яких виноситься на захист:

– результати історіографічного та джерелознавчого аналізу проблеми свідчать, що у вітчизняних історичних працях у 90-ті рр. ХХ – на початку ХХІ ст. висвітлення особливостей процесу впровадження української мови як державної, зокрема у вищих навчальних закладах, ще не було предметом окремого наукового дослідження. Ця проблема досліджувалась фрагментарно, лише в окремих напрямках і аспектах. Наявна джерельна база дисертаційної роботи є достовірною і достатньою для комплексного дослідження теми;

– історичний процес розвитку українськомовної освіти до проголошення незалежної України досліджується в дисертації як об'єктивна передумова здобуття на цій основі українській мові статусу державної, що підтверджується безперервним логічним поступом до здобуття зрілого завершеного рівня сучасної української літературної мови;

– упродовж 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. державні заходи були спрямовані на забезпечення нормативно-правової бази для розширення функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя, у тому числі й у освітній. Серед таких варто вказати “Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року”, яка забезпечувала реалізацію Закону УРСР “Про мови в Українській РСР” (1989 р.), Конституцію України, ряд законодавчих актів Президента, Верховної Ради України та Уряду. Робилися також спроби прийняття нового закону про мови в Україні, який би відповідав вимогам часу, національним інтересам держави. Але така цілеспрямована робота зіткнулася з протидією окремих політичних сил, що призвело до кризового стану в цій справі;

– проведено керівними державними органами такі основні організаційні заходи: видано укази та розпорядження щодо переведення навчального процесу вищих навчальних закладів на українськомовний режим, у педагогічних вузах відкривалися спеціальні факультети для отримання другої спеціальності, збільшився набір на спеціальності “Українська мова”, “Історія України” та інші. Поступово вирішувалася кадрова проблема, на базі вищої школи запроваджувалися курси української мови, створювалися кафедри українознавства тощо. Така робота дала позитивні результати, особливо в Західному, Центральному й Північному регіонах. Про це свідчить розширення мережі загальноосвітніх навчальних закладів, перехід на викладання українською мовою у вищій школі, подолання русифікаторських тенденцій шляхом організації

навчально-виховного процесу. У зв'язку з цим була досягнута певна психологічна й мовленнєва готовність викладачів і студентів до адаптації в українськомовному середовищі. Разом із тим, ряд напрямів діяльності щодо організації впровадження української мови в навчально-виховний процес вищих навчальних закладів III і IV рівня акредитації в досліджуваній період не забезпечувався повною мірою;

– у нових умовах, згідно з розпорядженням директивних органів, відбулися суттєві зрушення у підготовці й забезпеченні вузів педкадрами українознавчого профілю, що змінило саму концепцію такої підготовки. Але ця проблема залишилася до кінця невирішеною і сьогодні: випускники вищих навчальних закладів у багатьох випадках працюють не за призначенням, у загальноосвітніх навчальних закладах не вистачає українськомовних вчителів, а вакансії заповнюються за рахунок залучення до роботи пенсіонерів, студентів старших курсів вищої школи III – IV рівня акредитації або збільшення тижневого навантаження вчителів. Вища школа також відчуває брак кадрів: не вистачає докторів і кандидатів наук, у зв'язку з чим окремі вищі навчальні заклади закриваються як недієздатні. Це проблема насамперед приватних або невеликих за кількістю студентів вузів;

– певні зрушення у роботі Міністерства освіти і науки України, вищих навчальних закладів та наукових установ відбулися у розробці науково-методичної бази українськомовного викладання. Міністерство вживало заходів щодо своєчасного видання й максимального забезпечення вищої школи українськомовною навчальною літературою. Вищі навчальні заклади України поступово відмовляються від перекладених іншомовних навчальних видань і сприяють створенню підручників і посібників нового покоління вітчизняними авторами для забезпечення якісної підготовки українськомовних фахівців. Завдяки спільним зусиллям у цій справі, у зазначений період відбулася трансформація науково-методичної роботи у вузах, окремі аспекти якої, зокрема такі, як упровадження української термінології в навчальний процес (Україна вже має досить розвинуту кодифіковану термінологію українською мовою майже з усіх галузей знань), забезпечення навчальних закладів науково-методичною літературою, підручниками, навчальними посібниками, словниками, а також українськомовне програмне забезпечення комп'ютерів сприяли новим якісним зрушенням у впровадженні української мови як державної у сферу науки й освіти. Але варто зазначити, що не всі навчальні заклади в достатній кількості забезпечені навчальною і науково-методичною літературою. В окремих приватних навчальних закладах, а також у тих, які функціонують на Сході й Півдні держави, навчання проводиться за російськомовними підручниками.

– щодо кількісних і якісних зрушень упровадження української мови як державної у загальнодержавних і регіональних навчальних закладах, то тут варто враховувати, по-перше, регіональну строкатість цього процесу, у якому відбито територіальну етнічну структуру, рівень етнополітичної культури і свідомості, по-друге, відкритий супротив окремих політичних сил

“лівого” спрямування. Вагомими чинниками низької якості українськомовної освіти є незадовільне кадрове, навчально-методичне та матеріально-технічне забезпечення.

Основні положення і висновки дисертації викладені у публікаціях:

1. *Савойська С. В.* Досвід організації впровадження української мови як державної у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів України (90-ті роки ХХ – поч. ХХІ ст.) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр “Фоліант”, 2005. – Т. VII. – С.159 – 166.
2. *Савойська С. В.* Мовно-освітня політика в контексті законодавчої діяльності Верховної Ради України // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр “Фоліант”, 2006. – Т. IX. – С. 238 – 248.
3. *Савойська С. В.* Науково-методичне забезпечення впровадження української мови у навчальний процес вищих навчальних закладів // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства.–К.: Поліграфічний центр “Фоліант”, 2006. – Т. XII. – С. 156 – 171.
4. *Савойська С. В.* Роль вузівських осередків “Просвіти” у впровадженні української мови як державної у навчально-виховний процес ВНЗ// Українознавство. – 2006. – № 4. – С. 225 – 231.
5. *Савойська С. В.* Регіональні проблеми впровадження української мови як державної у сферу освіти України // Українознавство. – 2007. – № 1. – С. 97 – 101.
6. *Савойська С. В.* Законодавчо-нормативні проблеми впровадження української мови як державної у сферу освіти України (на матеріалах вищих навчальних закладів 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр “Фоліант”, 2005. – Т. VI. – С.165 – 170.

Анотація

Савойська С. В. Впровадження української мови як державної у сферу освіти України в 90-ті роки ХХ – на початку ХХІ ст.: історичний аспект (на матеріалах вищих навчальних закладів). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07. 00. 01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2007. Уперше у вітчизняній історіографії здійснено комплексне дослідження розвитку та функціонування української мови як державної у сфері вищої освіти незалежної Української держави.

У праці розглядаються історичні передумови розвитку української мови в органічному зв'язку з процесом формування освіти. Досліджено державні заходи різних установ незалежної України щодо нормативно-правового розширення функціонування української мови в навчальних закладах. Проаналізована організаційна робота державних органів різного рівня щодо функціонування української мови у вищій школі. Вивчено стан підготовки та забезпечення навчальних закладів України кадрами українознавчого профілю. Висвітлено впровадження в навчальний процес вищих навчальних закладів української термінології, забезпечення закладів освіти українськомовною навчальною та науково-методичною літературою, підручниками, навчальними посібниками, словниками. Показано кількісні та якісні зрушення в утвердженні української мови як державної в навчальних закладах України. Відстежено характер та наслідки русифікації освіти в окремих регіонах країни в зазначений період. Розроблено рекомендації щодо повноцінного функціонування української мови в сфері освіти.

Ключові слова: українська мова як державна, закон, система освіти, вищі навчальні заклади.

Аннотація

Савойская С. В. Внедрение украинского языка как государственного в сферу образования Украины в 90-тые годы XX – начала XXI ст.: исторический аспект (на материалах высших учебных заведений). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2007.

Впервые в отечественной историографии проведено комплексное исследование развития и функционирования украинского языка как государственного в сфере высшего образования независимого Украинского государства.

В работе рассматривается процесс формирования образования на украинском языке, осуществляется поэтапный анализ данной проблемы в контексте государственных и нациотворческих процессов. Использование украинского языка в сфере образования сопровождалось жесткими цензурными преследованиями и запретами со стороны имперской колониальной политики государств, в состав которых на протяжении многих веков входили этнические украинские земли. Но несмотря на это украинский язык преодолевал все препятствия на пути национально-культурного возрождения. Уже в XVI – XVIII ст. он постепенно начинает использоваться в братских школах и у высших учебных заведениях Украины.

Расширению функционирования украинского языка в науке и образовании содействовала классическая украинская литература, переводы сочинений мирового значения, а также декреты, которые были выданы Советской властью в 1923 году. Следует отметить, что широкому внедрению

украинского языка в сферу образования содействовал также процесс украинизации, благодаря которому в 20-ые годы XX ст. украинский язык стал языком законодательства, администрации, армии. Вместе с тем, он стал широко использоваться в школах и у высших учебных заведениях. Несмотря на все успехи украинизации, в начале 1930-х гг. она начала сворачиваться. После этого начался длительный период активной русификаторской политики, которая продолжалась до конца 80-х гг., когда был принят Закон “О языках в Украинской ССР”.

В диссертации рассматриваются вопросы, связанные с нормативно-правовым обеспечением внедрения украинского языка как государственного в общественно-информационную сферу, а также в сферу высшего образования. Исходным рубежом этого процесса стало принятие в 1989 году Закона “О языках в Украинской ССР”, который провозгласил украинский язык государственным. Важнейшее значение для расширения функции украинского языка в сфере образования имела Конституция Украины (1996 г.), утвердившая статус украинского языка как государственного. Учитывая то обстоятельство, что в результате несогласованности политических сил в реализации языковой политики, возникла необходимость принятия нового Закона о языках. Однако попытки депутатов Верховного Совета Украины, направленные на разработку такого закона, оказались несостоятельными: все проекты законов были отклонены Верховным Советом Украины. Выдвигается тезис, что главная причина сложившейся ситуации состоит в обострении идеологического противостояния, прежде всего между левоцентристскими и национально-демократическими силами.

Одним из важнейших аспектов исследования является анализ организационных комплексных мероприятий, направленных на реализацию Закона “О языках в Украинской ССР”, 10 статьи Конституции Украины, других законодательных актов. В работе подчеркивается органическое взаимодействие общеобразовательных структур и высшей школы в решении языковой проблемы. Анализируются этапы перевода учебно-воспитательного процесса на украинский язык в контексте обеспечения необходимым кадровым потенциалом, показаны количественные и качественные сдвиги расширения сферы использования украинского языка в учебных заведениях разных уровней.

Учитывая то, что перевод учебного процесса на украиноязычное преподавание не был, как следует, обеспечен научно-методической базой, в диссертации раскрываются основные направления, успехи и недостатки её создания. Определены причины, приведшие к достаточно низкому профессиональному уровню преподавания украинского языка в большинстве учебных заведений. Предложены пути выхода из сложившейся ситуации, связанной с недостатком украиноязычных учебников, учебных пособий, научно-методических разработок. Исследован процесс внедрения украинской терминологии в различных отраслях научных знаний. Большое значение в диссертации отведено роли научно-практических конференций в идейном обосновании значимости изучения

государственного языка в высшей школе, в определении конкретных мероприятий по использованию его в преподавательской практике. Выработаны рекомендации по улучшению качественных и количественных показателей функционирования украинского языка в учебных заведениях Украины.

Ключевые слова: украинский язык как государственный, закон, система образования, высшие учебные заведения.

Annotation

Savoyska S.V. Introducing Ukrainian as the state language into the educational sphere in Ukraine in the 1990s-the early 21st century: historical aspect (based on higher learning institutions materials). –

Manuscript.

Thesis for the degree of the candidate of historical sciences in Speciality 07.00.01 – History of Ukraine. – М. П. Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2007.

The complex analysis of introducing Ukrainian as the state language into the higher learning institutions under conditions of independent and sovereign Ukrainian state has been made. It has been given the author's conception of the state language functioning normative and legal support.

Organizational activities for introducing Ukrainian as the state language into the educational process are assessed. The level of teaching and learning Ukrainian by pupils and students of learning institutions has been determined. Also the level of provision of higher learning institutions and compulsory schools with educational and methodical literature, textbooks and manuals has been defined.

Peculiarities of scientific and methodical provision of introducing Ukrainian into the higher learning institutions educational process are generalized. The nature and consequences of russifying Ukrainian and education under the period mentioned above, and also the level of fulfilling the Law on Languages in the Ukrainian Soviet Socialist Republic have been considered by the author.

Recommendations for right functioning Ukrainian in the field of education have been elaborated.

Key words: Ukrainian as a state language, law, education, higher education.